Η σχετικότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων και οι φυσικές καταστροφές (Αρχιμ. Θεόφιλος Λεμοντζής)

Categories : ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Date : 20 Μαρτίου, 2023

Ο Θεός, σύμφωνα με τον **Μέγα Βασίλειο**, ως αγαθός δημιούργησε το ωφέλιμο, ως σοφός το άριστο και ως παντοδύναμος το μέγιστο1. Ο πρώτος άνθρωπος, αμέσως μόλις δημιουργήθηκε, ανέβλεψε στον ουρανό, γέμισε χαρά από το κάλλος της ορατής κτίσης και ένιωσε μεγάλη αγάπη για το Θεό, που του χάρισε την αιώνια ζωή και την τρυφή του παραδείσου2. Τοποθετήθηκε μέσα στον παράδεισο (Γεν. 2, 8) μέσα σ' ένα "*παλάτι*", σ' ένα "*ταμείο κάθε χαράς και ευχαριστήσεως*", όπως λέγει ο **άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός**3.

Ο άνθρωπος δεν είναι ο δημιουργός του κόσμου αλλά διαχειριστής και οικονόμος του. Εξουσιάζει τον κόσμο αλλά δεν πρέπει να τον καταδυναστεύει (Γεν. 1, 29-30· 2, 20). **Από τη στιγμή όμως που δια της παρακοής διατάραξε τις σχέσεις του με τον Δημιουργό του εισάγοντας την αμαρτία στον κόσμο, διαταράχθηκαν και οι σχέσεις του με το φυσικό περιβάλλον το οποίο κατέστη εχθρικό απέναντί του**4. **Στην προσπάθειά του να το δαμάσει, το καταστρέφει. Το χρησιμοποιεί εγωκεντρικά και με ιδιοτελείς σκοπούς**. Λέγει ο **άγιος Συμεών ο νέος Θεολόγος**: "*όλη η κτίση που πλάσθηκε εκ του μηδενός από τον Θεό, όταν είδε τον Αδάμ να έχει βγει από τον παράδεισο, δεν ήθελε πια να υποταγεί στον παραβάτη, ο ήλιος δεν ήθελε να λάμψει, η σελήνη δεν ανεχόταν να φέγγει, τα άστρα προτιμούσαν να μη φανούν στα μάτια του, οι πηγές δεν είχαν σκοπό ν' αναβλύζουν νερό. Τα ποτάμια δεν ήθελαν να κυλούν, ο αέρας μελετούσε να συσταλεί και να μη δώσει αναπνοή στον άνθρωπο που επαναστάτησε κατά του Θεού, τα θηρία και όλα τα ζώα της γης όταν τον είδαν γυμνό από την προηγούμενη δόξα του, τον περιφρόνησαν και σκληρύνθηκαν όλα αμέσως εναντίον του. Ο ουρανός με το δίκιο του έκανε να κινηθεί για να πέσει πάνω του, και η γη δε δεχόταν να τον υποφέρει και να τον κουβαλάει πάνω στους ώμους της*"5.

Οι φυσικές καταστροφές που πληροφορούμαστε να συμβαίνουν, με χιλιάδες θύματα πολύ συχνά, όπως για παράδειγμα ο καταστροφικός σεισμός που συγκλόνισε πριν λίγο καιρό τη γειτονική μας χώρα, την Τουρκία, αλλά και η πατρίδα μας και άλλες χώρες του πλανήτη πολλές φορές δοκιμάστηκαν στο παρελθόν όχι μόνον από σεισμούς αλλά και από άλλου είδους θεομηνίες, όπως πυρκαγιές, πλημμύρες, κ.α., αποτελούν μια **αναπόφευκτη και αδήριτη νομοτέλεια του παρόντος πεπτωκότος κόσμου, της φθοράς, του πόνου και του θανάτου**. Ενώ **μέσα στον παράδεισο ο άνθρωπος ζούσε αρμονικώς με το φυσικό περιβάλλον, με την υποταγή του στον εγωισμό και την αμαρτία, επέφερε τη διάρρηξη των αρμονικών σχέσεων με τον Θεό, συμπαρασύροντας μαζί και την κτίση όπως διδάσκει ο Απ. Παύλος**: ”*τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα*” (Ρωμ. 8, 20), δηλαδή: “*η κτίση υποτάχθηκε κι αυτή στη φθορά, όχι γιατί έφταιγε αλλά γιατί έτσι θέλησε αυτός, ο άνθρωπος που την υπέταξε*”.

Ο άνθρωπος αναπόφευκτα καλείται να ζήσει και να πορευθεί μέσα σε αυτόν το μεταπτωτικό εχθρικό κόσμο, σε αυτήν την "*κοιλάδα του κλαυθμώνος*", **του θανάτου, των θλίψεων, του πόνου και των βασάνων που γέννησε η αμαρτία και η απομάκρυνση από τον Θεό. Οι Χριστιανοί, ζώντας μέσα σε αυτόν τον κόσμο, αν και βρισκόμαστε εντός του οίκου του Πατρός μας διότι ο κόσμος έχει δημιουργηθεί από το Θεό, όμως ταυτόχρονα νιώθουμε ότι είμαστε πάροικοι και παρεπίδημοι** (Α΄ Πετρ. 2, 11) διότι "*οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν*" (Εβρ. 13, 14). Ο κόσμος αυτός είναι πεπερασμένος και η αέναη κίνηση του χρόνου που συμπαρασύρει τη ζωή του ανθρώπου δικαιολογεί την παροδικότητα και μεταβολή των πραγμάτων του κόσμου. Ο χρόνος ρέει και μαζί και οι όμορφες στιγμές του.**Ο καιρός**, σημειώνει ο **Απ. Παύλος**, λίγος και σύντομος, είναι "*συνεσταλμένος... παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*" (Α΄Κορ. 7, 29-31). Ο κόσμος παρέρχεται και μαζί του όλα όσα επιθυμούν οι άνθρωποι μέσα σ' αυτόν, ενώ**όποιος επιτελεί το θέλημα του Θεού θα ζήσει αιώνια**: "*καὶ ὁ κόσμος παράγεται καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα*" (Α΄ Ιωάν. 2, 17).

Ο καθηγητής της ερήμου **Μέγας Αντώνιος**, παρουσιάζει τη **σχετικότητα**, το **ευμετάβλητο** και την **παροδικότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων και καταστάσεων** παρομοιάζοντας τον παρόντα κόσμο με ένα πανδοχείο όπου διανυκτερεύουν οι άνθρωποι. Κοινή μοίρα όλων αυτών που διανυκτερεύουν, είτε έχουν κρεβάτι να κοιμηθούν είτε δεν έχουν, είναι ότι το πρωί της επόμενης ημέρας, όλοι ανεξαιρέτως, θα αναχωρήσουν από αυτό το πανδοχείο. Αναφέρει χαρακτηριστικά: "*από εκείνους που διανυκτερεύουν στα πανδοχεία, μερικοί βρίσκουν κρεβάτια, άλλοι δεν έχουν κρεβάτι και κοιμούνται στο πάτωμα. Κι όταν περάσει η νύχτα, πρωί-πρωί αφήνουν το κρεβάτι τους και το πανδοχείο και φεύγουν όλοι μαζί, έχοντας μόνο τα πράγματά τους. Κατά τον ίδιο τρόπο και* ***όλοι όσοι γεννιούνται σ' αυτόν τον κόσμο, και οι φτωχοί και οι πλούσιοι και επίσημοι, βγαίνουν από την ζωή σαν από πανδοχείο, χωρίς να παίρνουν μαζί τους τίποτε από τις απολαύσεις του βίου και από τα πλούτη τους, παρά μόνον τα έργα τους, καλά ή κακά, όσα έκαναν στη ζωή τους***"6.

Ο άνθρωπος όμως ζει μέσα σε μια αυταπάτη. Θεωρεί ως μόνιμες και σταθερές καταστάσεις τις διαρκώς μεταβαλλόμενες του παρόντος βίου, τα ρέοντα και τα εφήμερα, ως σταθερά. Νομίζει ότι οι ευχάριστες καταστάσεις του βίου θα είναι αιώνιες και ο ίδιος έχει την ψευδαίσθηση ότι είναι ανίκητος και ακλόνητος. Διαψεύδεται όμως οικτρά διότι η σχετικότητα και μεταβλητότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων αναδεικνύεται και αποδεικνύεται πολλές φορές με τον πιο τραγικό τρόπο όταν βιώνει οριακές καταστάσεις, είτε ως άτομο είτε ως κοινωνικό σύνολο, όπως στην περίπτωση των φυσικών καταστροφών που προαναφέραμε. Τότε δοκιμάζει το πικρό ποτήρι της διάψευσης, όταν ενώπιόν του τα

πάντα καταρρέουν μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, ζωές χάνονται, περιουσίες καταστρέφονται, μελλοντικά σχέδια ακυρώνονται, οικονομίες εξανεμίζονται, ισοπεδώνονται όνειρα, η απόγνωση κυριαρχεί μαζί και ο πόνος, η ασθένεια, ο θάνατος και πάνω από όλα η απελπισία.

Βιώνοντας τέτοιες τραγικές καταστάσεις, σκέψεις σκοτεινές μάς πνίγουν και προκαλούν στα βάθη της ψυχής μας αισθήματα αγωνίας. **Εμείς δεν μπορούμε να δώσουμε μια ολοκληρωμένη απάντηση στο "γιατί" συμβαίνουν όλα αυτά διότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το μέλλον ως παρόν όπως ο Θεός. Στην παρούσα ζωή δεν μπορούμε να εξηγήσουμε το σχέδιο του Θεού και κατά συνέπεια να ερμηνεύσουμε ορθώς όλα όσα συμβαίνουν μέσα στη ζωή μας διότι τώρα η γνώση μας είναι περιορισμένη** , τα πάντα βλέπουμε σαν μέσα από μεταλλικό καθρέπτη, "*δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι*", όπως λέγει και ο **Απ. Παύλος** (Α΄ Κορ. 13, 12), αμυδρά, θαμπά και ακαθόριστα, ώστε μας μένουν πολλά ασαφή και σκοτεινά, άλυτα προβλήματα και απορίες7.

Όταν ο δίκαιος Ιώβ πληροφορήθηκε ότι υπέστη όλες εκείνες τις φοβερές καταστροφές που ανέτρεψαν την πορεία της ζωής του, έχασε περιουσία και παιδιά, τότε αναφώνησε και είπε: "*Γυμνός απ' την κοιλιά βγήκα της μάνας μου, γυμνός και θα γυρίσω πίσω στη μάνα γη*" (Ιώβ. 1, 21). Αναγνωρίζει δηλαδή την **παροδικότητα ή καλύτερα την ψευδαίσθηση των ανθρωπίνων πραγμάτων** , καθώς η επίγεια ζωή του ανθρώπου, το διάστημα μεταξύ γέννησης και θανάτου, δεν είναι παρά ένα διάλειμμα, μια στιγμή, μπροστά στην αιωνιότητα. Ταυτόχρονα, μέσα στη δοκιμασία του πιστεύει ότι **ο κόσμος βρίσκεται κάτω από την απόλυτη κυριαρχία του Θεού**. Ζει σ' έναν κόσμο που υπάρχει και **κινείται μέσα στο πλαίσιο της Θείας Πρόνοιας**. Γι' αυτό το λόγο, αν και καταλαβαίνει και γνωρίζει ότι υπάρχουν και άλλοι λόγοι και αίτια, στο τέλος δέχεται ότι **καθετί που συμβαίνει στη ζωή μας αποτελεί παραχώρηση του Θεού** : "*ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας*" (Ιώβ. 1, 21).

Ο Ιώβ δεν αναγνώρισε απλώς την κυριαρχία του Θεού, αλλά προχώρησε και σε κάτι σημαντικότερο: **ο Ιώβ εμπιστεύτηκε την κυριαρχία του Θεού** λέγοντας: "*ο Κύριος όλα τα έδωσε, ο Κύριος και τα πήρε πίσω*" (Ιώβ. 1, 21). **Ο Ιώβ αναγνωρίζει το δικαίωμα του Θεού να δίνει δωρεές και να επιτρέπει δοκιμασίες** και δεν υποχωρεί στην προτροπή της γυναίκας του να γογγύσει εναντίον του Θεού. Ο Θεός έχει δικαίωμα να δίνει τα δώρα Του και να τα αποσύρει και **ο άνθρωπος δεν θα έπρεπε να προσκολλάται στον Θεό εξαιτίας των δωρεών Του. Η σχέση με το Θεό δεν πρέπει να έχει την έννοια της συναλλαγής και μια τέτοια στάση δεν θα αποτελούσε αληθινή αγάπη αλλά ένας ωφελιμισμός**8.

Ο πιστός οφείλει συνεχώς να κάνει αφαίρεση των πραγμάτων του κόσμου, χρειάζεται να τα τοποθετεί μέσα σε παρενθέσεις λήθης, ώστε να έχει τη δύναμη να

αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο απώλειάς τους, διότι όπως λέγει ο **άγιος Ιωάννης της Κλίμακος** "***όποιος καταφρόνησε τα κοσμικά πράγματα, αυτός γλύτωσε από την λύπη. Ενώ εκείνος που έχει μετά πάθους προσκόλληση σε κάποιο από τα υλικά και ορατά, δεν έχει λυτρωθεί ακόμη από την λύπη. Διότι πώς δεν θα λυπηθεί, όταν στερηθεί εκείνο που αγαπά;***"

Όταν όμως ο άνθρωπος μεθά από αλαζονεία και αμετροέπεια, εγωισμό και υπερηφάνεια, είναι αναγκαίο να παρεμβαίνει ο ίδιος ο Θεός, για να φέρει στο φως τη μικρή αξία των πραγμάτων του κόσμου τούτου σε σύγκριση με Αυτόν, την παροδική και παρερχόμενη φύση τους σε αντίθεση με την αιωνιότητα Του. Σε τέτοιες περιπτώσεις δίνεται η αίσθηση ότι ο Θεός μάς εγκαταλείπει. Στην πραγματικότητα **δεν εγκαταλείπει αλλά νουθετεί**. Είναι **η ενέργεια της Θείας Πρόνοιας**. **Επιτρέπονται οικονομικώς από το Θεό οι διάφορες δοκιμασίες**, όπως μας διδάσκει ο μακαριστός **Γέρων Ιωσήφ ο Βατοπαιδινός**, **για την επαναφορά μας στην τάξη**, εφόσον τα εντός, τα έκτος και τα πέριξ, τα οποία αποτελούν τον κόσμο μας, ευρίσκονται σε επανάσταση και προς τον εαυτόν τους και προς το Δημιουργό. Λέγει χαρακτηριστικά ο μακαριστός **Γέρων Ιωσήφ ο Βατοπαιδινός**: "*ο πονηρός και επίβουλος εχθρός και εκδικητής διάβολος απόκτησε εξουσία πάνω μας, ένεκα της εκούσιας υποταγής των πρωτοπλάστων σ' αυτόν, και της αδυναμίας έκτοτε της ανθρωπίνης φύσεως. Έτσι μετά την πτώση διαστράφηκε η γνώμη μας και αποκτήσαμε "στραμμένη στα πονηρά σκέψη" (πρβλ. Γεν. 8, 21), η οποία έγινε φορέας του παραλόγου και του πονηρού. Στο νόημα της μετανοίας, που δόθηκε από τον Θεό, συμφωνούμε κατά την πρόθεση. Στην πρακτική όμως εφαρμογή αντιστέκονται οι ανωτέρω παράγοντες, και γι' αυτό ήταν αναγκαία η επέμβαση και επικουρική βοήθεια, για να επιτύχουμε τη λύτρωση. Η επικουρική συμπαράσταση, η οποία μας δόθηκε ελέω Θεού, είναι οι "συμβατικές επιφορές" (δηλ. τα δεινά που μας συμβαίνουν) της Θείας Οικονομίας για τον αφυπνισμό και διόρθωση, αφού τα περισσότερα στοιχεία της υπάρξεως μας ενεργούν αρνητικά*"9.

Η χρήση της ανθρώπινης λογικής δεν είναι ικανή να δώσει εξηγήσεις για τις βουλές του Θεού ιδιαίτερα όταν ευσεβείς και αθώοι υποφέρουν χωρίς την γνώση των αιτιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα χιλιάδες αθώα θύματα των φυσικών καταστροφών. **Όταν ο άνθρωπος σκέφτεται εγκοσμιοκρατικά είναι αδύνατον να τα ερμηνεύσει. Αντίθετα, όταν σκέφτεται πνευματικά**, όταν κάνει αφαίρεση των πραγμάτων του κόσμου και κατανοεί τη σχετικότητά τους, **τότε διανοίγονται νέες δυνατότητες ερμηνείας**. Γι' αυτό **οι ασκητές και Πατέρες μας καλούν τον άνθρωπο να ζει συνεχώς σε κατάσταση συνεχούς νήψεως και πνευματικής ετοιμότητας, να έχει στο νου του το ευμετάβλητο και το πρόσκαιρο των ανθρωπίνων πραγμάτων και να ασκεί καθημερινώς την εργασία της μνήμης θανάτου**, διότι "*η μνήμη του θανάτου είναι καθημερινός θάνατος. Και η μνήμη της εξόδου μας από την ζωή αυτή, είναι*

συνεχής στεναγμός", λέγει ο **άγιος Ιωάννης της Κλίμακος**. Η **μνήμη θανάτου** αποτελεί προϋπόθεση για την πνευματική ζωή διότι "*δεν είναι δυνατόν να περάσουμε με ευλάβεια την σημερινή ημέρα, εάν δεν την λογαριάσουμε σαν την τελευταία της ζωής μας*"10.

Η μνήμη θανάτου σχετικοποιεί τις καταστάσεις των ανθρωπίνων πραγμάτων και αποκόπτει τον άνθρωπο από την εμπαθή προσκόλληση στα εφήμερα αυτού του κόσμου. Με αυτόν τον τρόπο η **μνήμη θανάτου απαλλάσσει από κάθε άλλο φόβο**, όπως λέγει και πάλι ο **άγιος Ιωάννης της Κλίμακος**, και βέβαια από τον χειρότερο φόβο, το φόβο του θανάτου, διότι κανένας δεν θα φοβηθεί από το ενδεχόμενο απώλειας πραγμάτων με τα οποία δεν είναι εμπαθώς προσκολλημένος.

Δια του φόβου του θανάτου ο σατανάς κυριαρχεί στον κόσμο (Εβρ. 2, 15) και **τον παρασέρνει στην αμαρτία** (Ρωμ. 5, 21) διότι, όπως λέγει ο**άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, "*ὁ τόν θάνατον δεδοικώς, δοῦλος ἐστι, καί πάντα ὑφίσταται ὑπέρ τοῦ μη ἀποθανεῖν*"11, δηλαδή **αυτός που φοβάται τον θάνατο κυριαρχείται από σωματική και ψυχολογική ιδιοτέλεια. Επειδή γνωρίζει ότι κάποτε θα πεθάνει, προσπαθεί να απολαύσει όσα περισσότερα μπορεί** 12. Ζει μέσα στην φιλαυτία και τη λατρεία του εγώ. Αγαπά τους αγαπώντας αυτόν και μισεί τους μισούντας αυτόν. Ο άνθρωπος **καθίσταται ατομιστής**. Με αυτόν τον τρόπο, όπως λέγει ο **Απ. Παύλος**, η αμαρτία βασιλεύει "*ἐν τῷ θνητῷ σώματι*" (Ρωμ. 6, 12). Η αμαρτία πάλι που κυριαρχεί στον άνθρωπο εγείρει τον φόβο και την αγωνία απέναντι στο θάνατο διότι **το φαρμακερό κεντρί του θανάτου είναι η αμαρτία**: "*τὸ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία*" (Α΄ Κορ. 15, 56). **Εάν αφαιρέσουμε το κεντρί από τον σκορπιό αυτός γίνεται αβλαβής, έτσι και ο θάνατος χωρίς την αμαρτία, η οποία είναι το θανατηφόρο κεντρί του, χάνει τη δύναμη και την εξουσία του να βλάψει.**

Αυτό ήταν και το περιεχόμενο της σωτηρίας που προσέφερε ο Χριστός.**Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να καταλύσει την πονηρία του διαβόλου, την αμαρτία και να καταπατήσει το φόβο του θανάτου** (Εβρ. 2, 14-15)13. Ενώ ο παλαιός Αδάμ υπακούοντας στον διάβολο έγινε δέσμιος της αμαρτίας και του θανάτου, διατάραξε τις σχέσεις του με τον Θεό, τον συνάνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον, **ο νέος Αδάμ, ο Ιησούς Χριστός, με την υπακοή του αναιρεί το παράπτωμα του παλαιού Αδάμ και αποκαθιστά τον άνθρωπο στο πρότερο βασιλικό του αξίωμα** (Ρωμ. 5, 19). **Τιθασεύει τα στοιχεία και τις δυνάμεις της φύσεως μόνο με έναν λόγο του, τα οποία τον υπακούν** (Ματθ. 8, 26). Και **όταν πάλι αυτά τα στοιχεία της φύσεως είδαν να κρέμεται επί του Σταυρού στον Γολγοθά**, Τον "*ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσαντα*", **επαναστάτησαν εναντίον της κακότητας των ανθρώπων που έπραξαν αυτό το ανοσιούργημα**: "*ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης... καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη*

καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν“ (Ματθ. 27, 45-51).

Οι Άγιοι ακολούθησαν αυτόν το δρόμο που χάραξε ο αρχηγός της σωτηρίας μας, Ιησούς Χριστός (Εβρ. 2, 10), **αντέγραψαν με απόλυτη ακρίβεια το πρότυπό τους και έμπλεοι Θείας Χάριτος, νίκησαν την αμαρτία και κατά συνέπεια το φόβο του θανάτου και απέκτησαν εξουσία επί των στοιχείων της φύσεως** έτσι όπως καταγράφονται στα αναρίθμητα περιστατικά από τη θαυμαστή βιοτή τους: *“ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ”* (Εβρ. 11, 33-34)14. **Αποτελούν τις απτές και χειροπιαστές αποδείξεις αυτής της νέας πραγματικότητας που εγκαινίασε ο Χριστός**, αποδεικνύοντας περίτρανα το λόγο του **Απ. Παύλου**: *“τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλῖψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;,... ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς”* (Ρωμ. 8, 35-37).

---

1 *Εις την Εξαήμερον*, PG 29, 17C-20A.

2 Ότι ουκ έστιν αίτιος των κακών ο Θεός, PG 31, 344C.

3 *Έκδοσις ακριβὴς της ορθοδόξου πίστεως*, σελ.142, κείμενο-μετάφραση, εισαγωγή-σχόλια Ν. Ματσούκα, Θεσσαλονίκη 1989, σελ.142.

4 Βλ. Αρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζή, *Αμαρτία: Ενοχή ή πένθος;* Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 42 εξ.

5 *Λόγοι Ηθικοί Α΄*, κεφ. 2, SC 122, σελ. 190. Βλ. περισσότερα Α. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, Αθήνα 1989.

6 *Συμβουλές για το ήθος των ανθρώπων σε 170 κεφάλαια*, Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, μτφρ. Αντώνιος Γαλίτης, εκδ. "Το περιβόλι της Παναγίας", Αθήνα 1986, τ. 1, σελ. 28-53.

7 Αρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζή, *”Γιατί συμβαίνουν τόσα λυπηρά στη ζωή μας;”* https://www.pemptousia.gr/2021/03/giati-simvenoun-tosa-lipira-sti-zoi-mas/

8 Βλ. Αρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζή, *Οικονομική κρίση και χριστιανικό ήθος*, Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 119 εξ.

9 *Περί πειρασμών*, "Αθωνική Μαρτυρία", Ψυχωφελή Βατοπαιδινά 2, εκδ. Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδιού, σελ. 67-76 και https://www.pemptousia.gr/2019/07/peri-pirasmon/

10 Αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου, *Κλίμαξ - Λόγος Στ΄, Περί μνήμης θανάτου*, μτφρ. Αρχιμ. Ιγνατίου, έκδ. Ιεράς Μονής Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 1988.

11 Βλ. *Ὁμιλία εἰς τήν πρός Ἑβραίους*, PG 63, 41.

12 Βλ. περισσότερα, Νικολάου Κόϊου, *Επ' ελευθερία εκλήθητε. Αυτονομία και ετερονομία στην Ηθική*, Αθήνα 2004, σελ 100 εξ.

13 Βλ. περισσότερα, Ιωάννου Ρωμανίδη, Πρωτοπρεσβυτέρου, *Το προπατορικόν αμάρτημα*, Αθήνα 1989, σελ. 22, 8, 17.

14 Περισσότερα για τη θαυματουργική δύναμη των Αγίων βλ. Αρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζή, *Η θεραπεία του κόσμου. Η Ορθόδοξη Θεολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 152 εξ.

(Πηγή: pemptousia.gr*)*